

MÕJUKA MÕTLEJA TÄHTPÄEVAKS

Emeriitprofessor Mati Erelt 70

Kui Mati Erelt tähistas 1991. aastal oma esimest avalikult märkimist leidnud ümmargust sünnipäeva, oli ta Keele ja Kirjanduse Instituudi grammatikasektori juhataja ja eesti keele teadusliku grammatika (EKG) peatoimetaja. 1100-leheküljelise grammatika käsikiri oli valmis, tööd oli veel toimetamise ja viimistlemisega. Kümme aastat hiljem, kui Mati Erelt tähistas oma järgmist suuremat juubelit, oli ta Tartu Ülikooli eesti keele professor, eesti keele õpetooli ja eesti filoloogia osakonna juhataja. Ta oli käima pannud õpetooli toimetiste sarja, milles kolleegide poolt selleks tähtpäevaks koostatud pühendusteos „Keele kannul” oli järjekorras juba seitsmeteistkümmes. Ise oli ta selles sarjas koostanud ja toimetanud viis artiklikogumikku „Estonian: Typological Studies” (1996–2001). Ta oli Emakeele Seltsi esimees ja Emakeele Seltsi aastaraamatu peatoimetaja, samuti arvukate eesti keele ja keeleteaduse arengut kavandavate teadusnõukogude, -komiteede ja -komisjonide liige või juht. Eesti keeleteaduse suunamisel ja korraldamisel oli vähe selliseid tahke, milles Mati Erelt ei olnud mõjukas osaline. Kaasteeline ja kolleeg Haldur Öim nimetas teda pühendusteose sissejuhatuseks kirjutatud juubeliartiklis nähtuseks eesti keeleteaduses.

12. märtsil 2011 tähistab Mati Erelt oma 70. sünnipäeva. Ta on ikka veel Emakeele Seltsi aastaraamatu peatoimetaja ja nii mõnegi erialakomisjoni liige, aga suurema osa juhtimis- ja korraldustööst on ta loovutanud noorema-

tele kolleegidele. Tartu Ülikooli emeriitprofessorina ja vanemteadurina on tal nüüd rohkem aega süveneda oma põhitegevusse – eesti keele süntaksi uurimisse ja kirjeldamisse.

Mati Erelt sündis ja kasvas Tallinnas, lõpetas Tallinna 20. Keskkooli ja kavatses TPI-s inseneriks õppida, aga pärast paariaastast katsetamist mõtles ümber ja tuli TRÜ eesti filoloogia osakonda. Ülikoolis hakati Huno Rätsepa eestvedamisel just sel ajal tegelema moodsa keeleteadusega ja Mati Erelt sai õpiaja ning sellele järgneva aspirantuuri jooksul ettevalmistuse matemaatilise ja struktuuralse lingvistika alal. Tema uurimisvaldkond on algusest peale eesti keele süntaks. 1971. aastal kaitses ta generatiivse semantika väimuse kirjutatud kandidaativäitekirja komparatiivse adjektiiviga lausetest, 1981. aastal doktoriväitekirja „Eesti adjektiivide süntaks”. Paarkümmend aastat töötas ta Keele ja Kirjanduse Instituudi grammatikasektoris, algul noorem- ja vanemteadurina, hiljem sektorijuhatajana. Instituudis loodi 1975. aastal grammatikarühm ülesandega koostada eesti keele teaduslik grammatika, mis võtaks arvesse kaas-aegse keeleteaduse saavutusi. Grammatikarühma juht oli ettevalmistusperioodil Henno Rajandi, hiljem Mati Erelt. Kaheosaline grammatika ilmus aastail 1993–1995 ja selle süntaksiosa kirjeldusmudel on Mati Erelti kavandatud ning suures osas ka kirjutatud. Lausekirjeldusmudeli teoreetilist tausta ja käsitusmetoodikat ning valminud osi

tutvustas ta mitmes 1970.–1980. aastatel ilmunud artiklis ja preprintides.

Grammatikutöö kõrval pidas ta ka õppejõuametit, lugedes mõne aasta jooksul süntaksikursust Tallinna Pedagoogilises Instituudis. Aastail 1991–1995 oli ta Helsingi Ülikooli eesti keele külalisprofessor, avaldas suure hulga artikleid eesti ja soome keele kontrastiivsest grammatikast ning valiti seejärel Tartu Ülikooli eesti keele professoriks. 1990. aastad olid ülikoolis suurte muutuste aastad. Eesti Vabariigi taastamisega kaasnenud ülikooli organisatoorne ja struktuurireform ning õppetöö üleviimine kursusesüsteemilt ainesüsteemile oli juba toimunud, uue professori esimeseks suuremaks ülesandeks sai teadustöö korraldamine. Doktorantidest ja magistrantidest koondas ta enda ümber eesti kirjakeele grammatika uurimiserühma, aitas tõhusalt kaasa eesti keele ajaloo ja murrete professuuri ning foneetikalabori loomisele ja vana kirjakeele töörühma uurimissuundade väljatöötamisele. Teaduse projektipõhisele rahastamisele üleminek 1990. aastate lõpus nõudis põhjalike muutusi teadustöö kavandamisel ja tulemuste publitseerimisel. Aastaaruannetel põhinev konkureerimissüsteem tõi kaasa publikatsioonide hulga mitmekordistumise, mille üheks tulemuseks on Mati Ereli kümne professuuriaasta jooksul ilmunud 30 köidet eesti keele õppetooli toimetisi. Avaldamiskohtade hierarhiseerimine ja hindamissüsteemis rahvusvaheliste väljaannete eelistamine olid tõukejõuks, et Keel ja Kirjandus ning Emakeele Seltsi aastaraamat said rahvusvahelise toimetuskolleegiumi ja sisse viidi teadusartiklite eelretsenseerimine. Mati Ereli oli kõigi nende muutuste taganttõukaja ja põhikorraldaja. Tema õhutusel ja suunamisel laiendati avaldamisgeograafiat ja üha sagedamini hakkasid ülikooli keeleuurijate tööd ilmuma rahvusvahelistes väljaannetes. Võõrkeelse lugeja tarbeks

ilmus 2003. aastal Mati Ereli toimetatud koguteos „Estonian language”, mis peale struktuurikirjelduse annab ülevaate ka eesti keele kujunemisest, murretest ja kirjakeele ajaloost. Samuti on ta tegelnud keeleteaduse terminoloogiaga, koostades koos kolleegidega eesti-soome ja eesti-inglise keeleteaduse sõnastiku.

Õppejõuna pidas ta lisaks doktori- ja magistratööde juhendamisele üld- ja erikursusi eesti keele süntaksist ning eesti keele uurimise ajaloost. Selle töö väljundiks on 2003. aastal ilmunud Emakeele Seltsi aastaraamatu erinumber „Eesti keele uurimise analüüs” (koostaja Mati Ereli) ja 2006. aastal valminud „Lause õigekeelsus. Juhatused ja harjutused”. Ülikoolitöö ja teadus- ja õppetöös üha laienev inglise keele kasutamine sundisid pöörama teravamalt tähelepanu eesti kirjakeele olukorrale ja keelekultuurile ning noore põlvkonna emakeelsele väljendusoskusele. Mati Ereli algatusel töötati välja eesti keele väljendusõpetuse ainekava kõigi teaduskondade üliõpilaste ja magistrantide jaoks. Ta oli ka üks kolmest autorist, kes koostasid õppevahendi „Eesti keele väljendusõpetus kõrgkoolidele” (2007). Keelekultuuri ja keeleteadmiste levitamise eesmärgil algatas ta aastast 2000 ilmuva Emakeele Seltsi ajakirja Oma Keel väljandmise.

EKG järeltööna kirjutas Mati Ereli koos Tiiu Ereli ja Kristiina Rossiga 1997. aastal mahuka „Eesti keele käsiraamatu”, millest 2007 ilmus juba kolmas, täiendatud trükk. Tema enda süntaksiuuringud on pärast EKG valmimist laienenud üha rohkem funktsionaalses ja tüpoloogilises suunas. Keelekorpused on võimaldanud ühendada sünkroonilist ja diakroonilist keeleteadust, jälgida tegelikke keelenäiteid ja keeles toimuvaid muutusi. Tema juhitud kollektiivses uurimisprojekti „Eesti keele tüpoloogiline struktuur ja selle

muutumine 20. sajandil” (1996–2001) käsitleti eesti keele morfosüntaktilisi ja süntaktilisi muutusi, mis on aset leidnud viimase saja aasta jooksul, tulemuseks viis köidet eelnimetatud kogumiku „Estonian: Typological Studies”.

Põhjalikult läbimõeldud ja konkreetsete taotlustega on Mati Erelt ka viimasel aastakümnel edukalt konkureerinud sihtfinantseeritavate teemade, Eesti Teadusfondi uurimistoetuste ja riiklikest programmidest finantseeritavate teadusuuringute konkurssidel. Tema juhitud kollektiivsete projektide „Eesti keele tüpoloogiline grammatika: süntaks” (2002–2005) ja „Eesti kirja- ja kõnekeele ehitus ja areng” (2003–2007) raames on keelekorpuste põhjal uuritud eesti keele grammatiliste kategooriate ja struktuuride väljendusvõimalusi. Eesmärgiks on uue, tüpoloogilise ja korpuspõhise grammatika süntaksiosa kirjutamine. Uurimist toetavad projektid „Lauseliikmed ja lausetüübid eesti keeles” (2007–2010) ning „Komplekslause eesti keeles” (2011–2014). Samal

ajal osaleb ta ka oma ametijärglase professor Helle Metslangi juhitud uurimisprojektides „Eesti keele morfosüntaktiline ehitus ja areng” ning „Eesti kirjakeel üld- ja erialasuhtluses”. Produktiivse autorina avaldab ta igal aastal vähemalt viis-kuus artiklit. Tema juhendamisel on Tartu Ülikoolis kaitsnud viis doktori- ja seitse teadusmagistri väitekirja.

Silmapaistva ja tulemusliku töö eest on Mati Erelt pälvinud rohkelt tunnustust. EKG peatoimetajana sai ta 1996. aastal riigi teaduspreemia, 2005. aastal autasustas president teda Valgetähe IV klassi teenetemärgiga, 2006. aastal lisandusid Tartu Ülikooli suur medal ja Eesti Teaduste Akadeemia medal, 2008. aastal Wiedemanni keeleauhind.

Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi nimel soovin juubilarile palju õnne sünnipäevaks, head tervist ja jätkuvat töörõõmu.

REET KASIK

JOHANNES AAVIKU 130. SÜNNIAASTAPÄEVALE PÜHENDATUD KONVERENTS TALLINNAS

Johannes Aaviku Selts loodi 1992. aastal.¹ Keelemehe pärandit talletav ja uuriv isikute rühm eesotsas Helgi Vihmaga alustas Aaviku mälestuse jäädvustamist aga juba sügaval nõukogude ajal 1977. aastal. Mitme märkimisväärsel ettevõtmisega tähistati keeleteadlase 100. sünniaastapäeva 1980. aastal.²

J. Aaviku 130. sünniaastapäevale pühendatud konverentsi „Sada aastat

hiljem: keeleuuenduse poolt ja vastu” korraldas Johannes Aaviku Selts koostöös Tallinna Teadlaste Majaga 20. novembril 2010 Eesti Teaduste Akadeemia saalis.

Konverentsile saadetud tervituses rõhutas president Toomas Hendrik Ilves, et peame Aaviku kombel oma keelt ning keelevaistu usaldama ning julgelt oma keelega tegelema. Tervitusi olid läkitanud ka Johannes Aaviku Seltsi auliikmed Paul Laan Rootsi ja Fanny de Sivers Prantsusmaalt.

Avakõne pidas seltsi auesimees Helgi Vihma, meenutades olulisemaid töökohti Johannes Aaviku tegevusest. Eesti Kultuuriloolises Arhiivis säilitatavat

¹ Vt J. Õispuu, Johannes Aaviku Selts: kujunemislugu ja tegevussuunad. – Oma Keel 2006, nr 1, lk 53–63.

² Vt Keel ja Kirjandus 1980, nr 12, tahvel XLVI; „Koduring koos Aavikuga”. – Keel ja Kirjandus 1981, nr 3, lk 188–190.

Aaviku käsikirjalist pärandit tutvustas Leili Punga (Eesti Kirjandusmuuseum). Aaviku isikufond (järjenumbr 275) on korraldatud mitmes osas aastail 1980–2000 ja sisaldab 2072 säilikut, mille hulgas on kirjavahetust, originaalkäsikirju, päevikuid, tõlkeid, märkmikke jms. Samas on talletatud ka Aaviku perekonna ja vähemal määral teiste isikute materjale. Käsikirjadega koos laekunud 194 fotot on korraldatud fotokogusse, 1866-köiteline memoriaalkogu on hoiul arhiivraamatukogus. Materjalid on arhiivi jõudnud keelemehe onupojalt Joosep Aavikult Kuressaarest ning ORKA-st aastail 1979–1983. Pagulusaegne arhiiviosa jõudis Stockholmist Tartusse Paul Laane ja Helgi Vihma vahendusel aastail 1995–1998.

Hannu Remes (Ida-Soome Ülikool) käsitles oma ettekandes tugevnevat astmevaheldust ning soome ja eesti paradigmade suhteid. Eesti sõnavara uuendamise ettepanekutes on nii uute sõnade loomisel kui ka soome keelest laenamisel märgatav Aaviku kalduvus soosida erinevaid morfofonoloogilisi vaheldusi, eelkõige astmevaheldust sisaldavaid paradigmatüüpe. Esineja keskendus soome ja eesti tugevneva astmevaheldusega paradigmadele ning eesti keele morfofonoloogilistest piirangutest tingitud paradigmuuutustele soome keele eeskujul loodud või soome keelest laenatud uudissõnades.

Mati Hindi (Tallinna Ülikool) ettekande pealkiri oli „Kas ynned sa olbama sirnangut? Johannes Aaviku visionäärsus keeleteoreetilisest vaatepunktist”. Saksamaal Tübingenis ilmunud grammatikute entsüklopeedias leiduvad kolme eestlase nimed, need on Paul Ariste, Julius Mägiste ja Johannes Aavik. Aavikut on M. Hindi arvates siiski raske pidada järjekindlalt mõtlevaks uurijakeeleteadlaseks, samal ajal polnud ta pelk kitsarinnaline keeleaktivist. Aavikut võib pidada keelevisionääriks, ajuti provokatiivseks visionääriks, keda ei

huvitanud visioonide raamidesse mahutamine. Seetõttu olid Aaviku „keelemasina” täiustamisetepanekud osalt paradoksaalsed, kaugel semiootikast ja märgiteooriast. Helsingi Ülikoolis tüüpilise ajaloolis-võrdleva keeleteadusliku hariduse saanuna ei tundnud Aavik keele olemuse vastu huvi: ta pidas võimalikuks elustada keeleajalukku vajunud protsesse ning sekkuda isegi keeletüpoloogiasse.

Johannes Aaviku Seltsi auliige Enda Naaber kõneles murdesõnadest, mis Aavik on kirjakeelde toonud, ja murdekeelest üldse. Enda Naaber vaatlus Aaviku „Uute sõnade sõnastikus” (1919, 2. tr 1921) esitatud murdesõnu, nende tausta ja tänapäevast kasutatavust. Murdesõnade hulgas on selliseid, mida enne sõnastiku ilmumist oli vähe või polnud üldse kasutatud, ja teiselt poolt sõnu, mis olid kirjakeeles juba mingil määral tuntud. Mõne sõnastikus esitatud murdesõna puhul on Aavik esineja arvates jõudnud kasutada ka oma keeleuuenduslikku tahet. Esineja tõi näiteid eeskätt Muhu päritolu murdesõnadest ja esitas neil põhineva oma koostatud teksti.

Antoine Chalvini (Pariisi Riiklik Ida Keelte ja Kultuuride Instituut) ettekande teema oli „Johannes Aaviku tehissõnade levik”. Aaviku loodud tehistüvesid on seni uuritud peamiselt nende loomise meetodite seisukohast, ettekandes keskenduti aga tehistüvede levikule ja kasutamisele. Tehissõnade leviku kogu protsessi on raske tagantjärele kindlaks teha, sest aastate 1912–1944 kohta on arvutikorpused vajalikust mahust alles kaugel. Seetõttu on A. Chalvin tehistüvede uurimiseks defineerinud kaudse kvalitatiivse meetodi, milles kasutatakse neljaastmelist levikuskaalat ja kirjeldatakse kuut näitajat. Meetod võimaldab välja selgitada sõnade eriaegse levikuastme ja esitada nn levikukõveraid. Kõverad võimaldavad eristada nelja levikutüüpi:

pidevat, katkestatud, mittepidevat ja vii vitatud algusega levikut. Vaadeldav korpus koosneb 57 tehissõnast.

2010. aasta sügisel ilmus Pariisis A. Chalvini 1994. aastal kaitstud doktoritöö põhine prantsuskeelne raamat „Johannes Aavik ja eesti keeleuendus”.³

Linnar Priimägi (Tallinna Ülikool) pidas ettekande „Mis on *süüme*?”, milles keskenduti mõistete *südametunnistus*, *süüme*, *sisehää* lingvistilisele, filosoofilisele ja keelepsühholoogilisele taustale ja sisule. Kolmest üks – *süüme* – on Aaviku sõna. Rohkete näidete varal illustreeris esineja *süüme* olemust ja mõistmist. Ta tõi välja kolm Aaviku kunstsõnade omaksvõtu kriteeriumi: suupärasus, assotsiatiivne meeldejäätavus ja konnotatiivne sobivus.

Silvi Tenjes (Tartu Ülikool) käsitles ettekandes „Kui palju muutusi sunnib meile peale keel ja kui palju selles on inimese kanda?” keelt etümoloogiate ja ideoloogiate vahel. Ta tõdes, et keele muutused on inimese loodud, ent üldjuhul ei tea me kedagi personaalselt nimetada ja kasutame muutuste sõnastamiseks ümberütlevaid, metafoorseid viise. Etümoloogiad on keeles teatavate piirideni leitavad. Need võivad kas morfosemantiliselt või keelekontaktide või mõlema kaudu liikuda maailma eri paigus erinevatel aegadel, mõjutades koguni üldkultuurilisi arusaamu.

Ülo Sõstra (Tallinna Tehnikaülikool) kõneles geotermiinite korrastamise probleemidest. Geoloogia terminiatega puutuvad vähemal või suuremal määral kokku kõik loodusteadlased, keskkonnaspetsialistid ja kooliõpetajad. Seetõttu on Ü. Sõstra juhitud terminitöörühm otsustanud koostada geoloogiat, mäendust ja geotehnikat ühendava kolmekeelse eesti-inglise-vene geotermiinite seletava sõnaraamatu, mil-

lest esialgu valmib digivariant. Korrektsete eestikeelsete seletavate geoloogia terminite järele on eriti suur vajadus seepärast, et vanem geoloogiaalane kirjandus (1945–1990) on venekeelne, aga nüüdisaegsed geoloogiaraamatud ja -ajakirjad peamiselt ingliskeelsed.

Nagu A. Chalvin palvis saalitäie kuulajate erilise poolehoidu vabalt eesti keelt valdav komi päritolu Nikolai Kuznetsov (Tartu Ülikool), kes tutvustas komi keeleuenduse pooldajate ja vastaste seisukohti. Komilastel oli juba XIV–XVI sajandil olemas nn vanapermi kiri, XIX sajandist vahetati mitu korda tähestikku, kuni 1938. aastal tuli üle minna praegugi kehtivale kirillitsapõhisele tähestikule. Suurem keeleuenduslaine oli 1920.–1930. aastail, mil loodi normitud kirjakeel, hoogsalt arenes trükisõna, tekkis komikeelne koolivõrgustik. Keeleuenduse uus laine oli 1990. aastate algul. Komi keel kuulutati üheks Komi Vabariigi riigikeeleks 1992. aastal, moodustati keelekomisjon, mille töö tulemusena on ilmunud mitu vihikut uudissõnavaraga, uusi sõnu hakati levitama massimeedia kaudu ning neologismide sõnastikus (2005 ja 2009). Keeleuendajate ja nende kriitiseerijate vahel olnuvat komikeelses meedias aastal 2005 väike emotsionaalne „sõda”. Nikolai Kuznetsov tutvustas ka 2006. aastal komi filoloogia üliõpilastelt saadud vastuseid küsimusele, kas on vaja asendada vene sõnu komi sõnadega ja miks. Selle poolt oli 77,1 %, vastu olid arvasid, et uued sõnad solgivad harjumuspärast keelt.

Konverentsi kestel said osalejad tutvuda ka kolme vaatmikuga. Raik-Hiio Mikelsaar (Tartu Ülikool) on tegelnud mitu aastat eluslooduse fülogeneesipuu ehk Elupuu korrastamisega, algatatud on rahvusvaheline arutelu. On tulnud uuendada ja luua terve hulk biorühmade nimetusi nii eesti, inglise kui ka ladina keeles. Tema koostatud vaatmikult „Uusi elurikkuse oskussõnu

³ Vt J. Undusk, Antoine Chalvini meistritöö. – Sirp 19. XI 2010.

Elupuus” hakkas silma, et võõrtermini *biont* senised eestikeelsed vasted ei sobi tema arvates seetõttu, et *elusolend* on liiga kohmakas ja *oles* ei seostu sõnaga *elu*. Tema soovitus on kasutada uut terminit *elur*. Taimi soovitab ta jagada *ainurakk-* ja *hulkrakktaimedeks* ning loomi *ainurakk-* ja *hulkrakkloomadeks* (*Metazoa*). Viimaste hulka kuuluvad muuhulgas *pärgloomad*, *kestloomad*, *süstikloomad*, *sõõrsuused*, *pihkused*, *silmsed*. Pikliku toitumisvaoga ainurakktaimi (*Excavata*) sobib tema meelest nimetada *vagutaimedeks* ning mitmesuguseid pigmente sisaldavaid (*Chromista*) *värvtaimedeks*.

Peep Nemvaltsi (Tallinna Ülikool) vaatmik „Eeteid uhmal ja unarul” soovis konverentsil osalejail teadvustada mõningaid asjatult unarule jäetud otsustarbekaid sõnu, sealhulgas Manivalde Lubi aastast 1961 pärinevat tehistüve *raal*. Sõnad *raal* ja *arvuti* on vajalikud kumbki oma täpses tähenduses: *raal* kui andmetöötlusseade, *arvuti* kui kalkulaator. Praegu kasutatava kohmaka *PIN-kalkulaatori* asemel sobib eesti keelde paremini *koodiarvuti*. Inglise termini *lap-top computer* otsetõlke *sülearvuti* asemele on vaatmiku autor soovitanud sõna *mappraal*: mapikujuline, mapina avatav-suletav *raal*.⁴ Praegu on alustanud oma võidukäiku *tahvel-raalid*. Kui P. Nemvaltsi uudissõna *vaatmik*⁵ (2001) on ka 2006. aasta ÕS-is, siis ta teised eeted on alles uhmal, ootamas laiemalt käibeletulekut. Tallinna Ülikooli teadmussiirdekeskuses on küll võetud kasutusele ter-

min *hargettevõte* laialt levinud poolkeelse *spin-off-ettevõtte* asemel. Teistest sel vaatmikul esitatud sõnadest mainitagu *enesetaju* eestikeelseks vasteks *identiteedile* ning *tõigafilmi* lühema ja mugavamana kui *tõsielu-* või *dokumentaalfilm* (vrd *mängufilm*). Lohiseva füüsilisest isikust *ettevõtja* asemel on hakatud kasutama eesti keelde kõlbmatut lühendsõna *FIE*. Selle asemel oleks loomulikum *isikettevõtja* ja olenevalt kontekstist ka *isikettevõte*: isikettevõtjaks võib olla iga füüsiline isik, isikettevõte on ettevõtlusvorm.

Kolmanda vaatmiku oli välja pannud Kata-Liina Normak, kes tutvustas Tallinna Ülikoolis 2009. aastal valminud bakalaureusetöös „Johannes Aaviku ning 1972. aasta sõnavõistluse uudissõnu tänapäeva ajakirjanduses” selgunut. Ta oli võrrelnud, kui palju kasutati ajalehtedes Eesti Ekspress ja Eesti Päevaleht aastail 1996–2001 neid sõnu, mis sisalduvad Tiit Ereli, Rein Kulli ja Henno Meriste raamatus „Uudis- ja unarsõnu” (1985). Vaadeldud 50-st Johannes Aaviku sõnast oli käibel 22 %, sõnavõistlusel pakutud 23-st aga 48 %. Ajakirjanduses käibisid Aaviku toodud soome laenud *hoomama*, *ilming*, *pelk*, *turvalisus* ja *üllitama* ning tehissõnad *meede*, *sulnis*, *süüme*, *tarnima*, *väisama* ja *õöv*. Sõnavõistlusel pakutuist oli kasutatud sõnu *kohuke*, *linnak*, *pardel*, *püksikud*, *sõõrik*, *vaadend*, *eirama*, *selve*, *sudu*, *taidlema*, *ärandama*.

Konverentsipäeva mahtus peale ettekannete muudki: Johannes Aaviku Seltsi ja TEA Kirjastuse väljaandel ilmunud Johannes Aaviku mõttepäeviku „Ideepe” esitlus, katkend lavakunsti-üliõpilaste etendusest „Keeleuuenduse lõpmattu kurv”, kaks laulu Johannes Aaviku sõnadele ja viiulipala.

JAAAN ÕISPUU,
PEEP NEMVALTS

⁴ Vt ka: P. Nemvalts, Raalinduse oskuskeelt vaagida. – Eesti oskuskeel 2003. Tallinn: Eesti Terminoloogia Ühing, Eesti Keele Instituut, Emakeele Selts, 2004, lk 148–170; P. Nemvalts, Andmetöötlus A ja O. – A&A [Arvutid ja Andmetöötlus] 2009, nr 5, lk 64–68; P. Nemvalts, Andmetöötlus A ja O (2). Raalinduse põhitõrmi-
neid. – A&A [Arvutid ja Andmetöötlus] 2010, nr 1, lk 43–47.

⁵ P. Nemvalts, Vaatmik, mitte poster! – Sirp 20. I 2006.

VAATEID TÖLKIMISE TOTAALSUSELE

26.–27. novembril 2010 toimus Tartu Ülikoolis rahvusvaheline konverents „Kultuur vahendamises: totaalne tõlge, komplementaarsed vaatepunktid” (*Culture in Mediation: Total Translation, Complementary Perspectives*), mis oli pühendatud Tartu Ülikooli kultuuri-semiootika professori Peeter Toropi 60. sünnipäevale.

Peeter Toropit on tema teadlasettee jooksul paelunud teemad, mida võiks üldistades kokku võtta sõnapaariga „tekst kultuuris”. Juba vene filoloogia tudengina huviutis P. Torop tõlketeooriast, kuid samamoodi on teda algusest peale köitnud ka kirjandus, eeskätt Fjodor Dostojevski looming. Paljud inimesed on vaimustuse ja austusega kõnelnud omaaegsest noorest õppejõust Peeter Toropist, kelle vene kirjanduse loengud tõid tuntudki teostest esile uusi ja üllatavaid tahke,¹ kuid teda kui inspireerivat loengupidajat tunnevad hilisemadki, sealhulgas praegused tudengipõlvkonnad. Aja jooksul on P. Toropi loengutes ja kirjutistes käsitletavate teemade ring järjest avardunud, hõlmates ka filmikunsti, teatrilavastusi, identiteeti, meie elukeskkonna tehnoloogilise muutumise seoseid kultuuriga üldiselt jpm. Seejuures, nagu märkisid paljud konverentsil esinenud, on Peeter Toropi loenguid, vestlusi ja kirjutisi alati iseloomustanud tagasihoidlikkus enda isiku suhtes, empaatia ja austus nii vestluskaaslase kui ka uurimisobjekti suhtes, aukartust äratav lugemus, eruditsioon, ärgas vaim ja inspireeriv mõte.

Konverentsile oli P. Toropit tervitama tulnud esinejaid Tartust Brasiilia ja Mehhikoni, kahel päeval peeti kokku 24 ettekannet, mis käsitlesid konverentsi keskset, vahendamise teemat

mitme nurga alt. Peamisteks teemablokkideks kujunesid vahendamine ja tõlkimine kultuuris, ilukirjanduse tõlkimine, ajaloolised ja/või antropoloogilised aspektid kultuuri vahendamises, intersemiootiline tõlkimine ning tõlkimise üldised semiootilised lähtekohad.

Konverentsi avasektsiooni esimese ettekande pidas Peeter Torop ise, kõneldes vahendamise semiootikast. Ta näitas, et kultuurilist vahendamist on semiootiliselt mõtestanud juba Lev Võgotski ja Roman Jakobson, ning sidus nende töid kultuuriteaduste hilisemate arengutega. Samuti tõi ta esile kultuurilise vahendamise kolm üksteist täiendavat tüüpi: metatekstuaalne vahendamine (kultuur kui tekstide ja metatekstide süsteem, kultuur kui tõlge), metakeeleline vahendamine (kultuur kui objekt- ja metakeelte hierarhia) ning autokommunikatiivne vahendamine (kultuur kui õppimisprotsess, kultuur kui inter- ja intrapersonaalne kommunikatsioon).

Rahvusvahelise semiootikaassotsiatsiooni president ja eksistentsiaalsemiootika rajaja Eero Tarasti (Helsingi Ülikool) pühendas suure osa oma esinemisest mitmete filosoofide, kunstnike ja semiootikute tõlgendustele sellest, mis on maailm, ning esitas lõpus ka omaenda arusaama: maailm on 'Moi' ja 'Soi' (lihtsustatult: keha ja ühiskonna) pidev võitlus ning sellest vabanemine transtsendentsuse abil.

Daniele Monticelli (TLÜ) kõrvutas oma ettekandes Juri Lotmani ja Jacques Derrida teooriaid, mis on vaadeldavad keele ja kultuuri saussure'ilike endassesulgunud mudelite kriitikana. D. Monticelli tõi esile selle kriitika peamisi instrumente mõlemal mõtlejal ja avas nende seotust vahendatuseidega, käsitledes lähemalt Lotmani *tõlkimatu tõlkimise* ja Derrida *différance*-i-kontseptsiooni.

¹ Vt nt M. Välgataga, Mõistete võrku määsitud kultuur. – Postimees, Arter, 6. V 2000; <http://arhiiv2.postimees.ee:8080/leht/00/05/06e/lugu14.htm> (11. I 2011).

Ilukirjanduslikule tõlkele pühendatud sektsiooni alustanud Anne Lange (TLÜ) kõneles Enn Soosaarest, kes ka nõukogude aja tingimustes ei alahinnanud tõlke totaalsust, tõlkimist kui vastuvõtvat kultuuri kujundavat protsessi ning kes tänu oma hoolikalt valitud tõlgetele ja tõlkekriitikale kehtestas ennast silmapaistva kultuurivahendajana.

Anneli Mihkelev (UTKK/TLÜ) andis ülevaate läti ja leedu kirjanduse varasematest tõlgetest eesti keelde, pöörates tähelepanu sellele, milliseid tekste on millistel aegadel rohkem tõlgitud, mis on olnud tõlke eesmärk ning kuidas eestlased on neid tõlkeid vastu võtnud.

Harri Veivo (Pariisi III Ülikool) kõneles Soome 1960. aastate luules esile tulevatest linnamaastikest, kuidas on linn kui *topos* või kui sümbol peegeldanud toonaseid kultuuri ja ühiskonna muutusi, nagu urbaniseerumist, pop- ja tarbijakultuuri, sh televisiooni levikut, igapäevaelu kasvavat politiseerumist ja suurenenud ühiskondlikku teadvustust.

Pärastlõunal jätkus esimene konverentsipäev kultuuri- ja tõlketeemat siduvate ettekannetega. Itaalia tõlkesemiootiku ja tõlkija Bruno Osimo videoloeng (esineja ise ei saanud kohale sõita) käsitles tõlkeprotsessi tüüpe kultuuris. B. Osimo juhtis tähelepanu P. Toropi totaaltõlke kontseptsioonis sisalduvatele kategooriatele *metatekstiline tõlge*, *in- ja intertekstiline tõlge* ning *ekstratekstiline tõlge*, mis võimaldavad vastuvõtvasse kultuuri üle kanda ka tekstilise tõlke „jääke”, s.t seda, mis tervikteksti tõlkimisel teiseks terviktekstiks jääb ühel või teisel põhjusel „üle”, sest päris kõike ei ole kunagi võimalik tõlkida.

Terje Loogus (TÜ) kõneles tõlkija sisemistest konfliktidest, mille allikaks on tõlkijat pidevalt saatev vajadus leida sobivaim lahendus kultuurispetsiifiliste elementide tõlkimiseks. Konfliktiolu-

kord tekib asjaolust, et tõlkija loovib kahe kultuuriruumi vahel ja peab tege-ma kompromisse lähteteksti autori, sihtteksti vastuvõtja ja iseenda suhtes. Lähemalt kõneles T. Loogus tõlkija eesmärkide, huvide, väärtuste, uskumuste ja tõlkimismeetodiga seotud konfliktidest.

Ene-Reet Sooviku (TÜ) ettekande märksõnadeks olid võim ja globaliseerumine tänapäeva tõlketeaduses. Esineja arutles ka P. Toropi lansseeritud mõiste *tõlkesund* üle: kuivõrd on viimane mingi välise jõu pealesunnitud avaldus või hoopis sisemine impulss, vajadus.

Esimese konverentsipäeva viimast sektsiooni alustas Tomi Huttunen (Helsingi Ülikool), kes käsitles kultuuri-semiootika üht esmapilgul vastuolulist hoiakut. Ühelt poolt on semiosfääriteoorias ilmne, et mitte miski kultuuris ei sünni tühjale kohale: kõik eksisteerib traditsiooni ja intellektuaalse kommunikatsiooni ajaloolises kontiinumis. Kuid teiselt poolt rõhutatakse kultuuri-semiootikas väga tihti autogeneesi, isetekkelisuse kontseptsiooni.

Kaie Kotov (Loovagentuur Mängiv Inimene) kõneles harjumuse mõistest semiootilises võtmes: harjumuse rollist kultuuridünaamikas ja semiootilise süsteemi identiteedi kujunemises. K. Kotovi järgi vahendab harjumuse mõiste semiootilist ja mittesemiootilist sfääri ning harjumuse mõiste abil on võimalik tasakaalustada sotsiaalse dünaamika ja inertsiga vahekorda.

Esimese ettekandepäeva lõpetas Jelena Grigorjeva (TÜ), kes rääkis endaloodud *online*-tekstimudelist Semiocoine ning pakkus välja universumi totaalse keelilise loomuse teoreemi: kui – ja senikaua kui – universum on süsteem, on tal keeleline iseloom.

Konverentsi teine päev algas sektsiooniga, mille märksõnadeks olid kultuuriline tõlge ja ajalugu. Ungari folklorist ja semiootik Vilmos Voigt pühendas oma ettekande ühele esimestest Euroo-

pa kultuure tutvustavatest ja võrdlevatest teostest, John Barclay raamatule „Icon Animorum” (1614). Muu huvitava seas käsitleb J. Barclay teos tosinat Euroopa rahvast inglasedest türklasteni ning pakub uurimist väärivat materjali võrdlevale semiootikale.

Marek Tamm (TLÜ) tutvustas oma ettekandes sotsiaalse diferentseerimise märgistamispraktikate rikkalikku pagasit. XIII sajandil jõudsalt levima hakanud märkide hulka kuulusid nii positiivsed (nt palveränduri või ristisõdija rist) kui ka (sagedamini) negatiivsed tähistusviisid mitmesuguste sotsiaalsete rühmade, näiteks pidalitõbiste, ketserite, prostituutide jt märgistamiseks. Diferentseerivate märkide keerulise süsteemi tekke tõttu on Euroopa XIII sajandit nimetatud tagakiusamisühiskonna ja semiootilise pöörde ajastuks.

Irene Machado (São Paulo Ülikool) ettekande teema oli transduktsioon, tõkeline protsess, mille käigus saab informatsioonist teadmine, ekstratekstist kultuuritekst. I. Machado näited käsitlesid mütolooilise kogemuse väljendamist ja korrastamist pärimuslugudes ning Brasiilia tsesalpiinia-puidu kasutamist muusikariistade valmistamisel.

Mehhiko ja Ecuadori antropoloogide-semiootikute Julieta Haidari ja Ileana Almeida ühisettekanne (mille esitas J. Haidar) andis ülevaate mõningaist probleemidest Quichua ja Hispaania kultuuride vahelises tõlkimises. Fookuses olid Quichua keele ja maailmapildi kategooriate *Pacha* ja *Pacha Mama* edasiandmise raskused lääne inimesele, eeskätt hispaania keele kõnelejale.

Järgmine ettekannete sektsioon oli pühendatud tõlketeooria ja värsitõlke küsimustele. Oma ettekandes, mis käsitles Goethe märkusi tõlkimise kohta, liitis Hollandi semiootik, tõlketeadlane ja tõlkija Dinda L. Gorrée semiootilise ja tõlketeoreetilise vaatenurga, vaadeldes Goethe kuulsat kolmetist tõl-

kemeetodite jaotust peirce'iliku ja sausure'iliku märgikontseptsiooni taustal.

Maria-Kristiina Lotman (TÜ) tutvustas värsitõlke mitmesuguseid võimalusi, tüpologiseerides tõlkemeetodeid kõige vabamatest (*Nachdichtung*, „järelluuletus”) kuni kõige rangemateni (ekviprosoodiline tõlkemeetod). Seejärel keskendus ta viimasele, ekviprosoodilisele tõlkemeetodile, mis annab tõlkes edasi lähteteksti värsisüsteemi. Ehkki ekviprosoodiline tõlge ei pruugi tingimata olla ekvimeetriline (mis annab edasi lähteteksti meetrumit), kaldub ta seda tegelikult tõlkepraktikas sageli olema.

Värsisüsteemi tõlkimisest kõneles ka Mihhail Lotman (TLÜ ja TÜ), kes keskendus süllaabilise värsi ilmumisele vene värsikultuuri ning tõi esile itaalia luule osa selles protsessis: itaalia süllaabiline värss jõudis Venemaale osalt Ariosto ja Tasso, hiljem ka Dante ja Petrarca luule tõlgete kaudu.

Konverentsi eelviimane sektsioon keskendus mitmesugustele intersemiootilisuse ja intertekstuaalsuse ilmingutele. Maarja Saldre (TÜ) rääkis intersemiootilisest (märgisüsteemidevahelisest) tõlkest kultuurimälu mehhanismina. Suurema osa ajaloost on lääne kanoonilised tekstid (mis on ühtlasi inimrühmade mälu ja identiteedi aluseks) olnud kirjalikul kujul, kuid tänapäeval kaldub infokandjate hulk järjest enam visuaalsete ja intermeedialiste vormide poole. Seetõttu on kasvanud ka intersemiootilise tõlke osatähtsus: see võib osutuda peamiseks vahendiks, mille abil hoida olulisi narratiive kultuurimälu aktiivsena.

Katalin Kroó (Budapesti Eötvös Lorándi Ülikool) ettekanne oli pühendatud kirjanduslike intertekstide vahendavale olemusele ning keskendus teatavat tüüpi intertekstuaalsele kompleksile, mis toimib tekstis semantilis-tõlkelisena. K. Kroó andis ülevaate intertekstuaalse kompleksi mõningatest

funktsioonidest. Intertekst 1) ühendab ja liigendab; 2) loob tähenduslikku sünteesi ja hierarhiat; 3) tekitab seose kirjandusloolise kontekstiga.

Bulgaaria näitleja, muusik ja semiootik Naiden Jotov vaagis oma ettekandes pildi ja sõna olemust ning vahetkorda meie tänapäevases kultuuris ning kritiseeris pildi ühekülgsust ja liigset tähtsustamist sõna arvel.

Konverentsi viimane sektsioon uuris tõlkimise kontseptsiooni semiootilisi aluseid. Kalevi Kull (TÜ) lähtus määratlusest, mille järgi tõlkimine on tähenduse, s.t mingi teadmise ülekande ühest (nt mõne loomaliigi) märgisüsteemist mõnda teise märgisüsteemi (nt inimkeelde), ning arutles, kuidas saaks tõlkida inimkeelde kassi näugumist. Ta tõi esile mõne võimaliku tõlkeviisi (nt formaalne ja semantiline vastavus) ning väitis, et biosemiootika keskne uurimisküsimus ongi eri märgisüsteemide vaheline tõlkimine.

Winfried Nöth (Kasseli Ülikool ja São Paulo Katoliiklik Ülikool) keskendus oma ettekandes tõlgendaja, tõlgendi ja tähenduse mõistetele Charles S. Peirce'i semiootikas. Nöth tõi esile Peirce'i arusaamade mõningaid olulisi tahke, juhtides näiteks tähelepanu sellele, et Peirce ise nägi teatavat sarnasust tõlgendi (interpretandi) ja tõlgendaja

(interpreteerija) toimimises. Samuti tuli ilmsiks, kui tähtis oli Peirce'i jaoks arusaam invariandist, mis võimaldas tal kõnelda eri märkide funktsionaalsusest ja absoluutsest ekvivalentsusest või tõlgetest kui ühe märgi koopiatest.

Lisaks kahele tihedale ettekandepäevale toimus 26. novembri õhtul Tartu Ülikooli ajaloo muuseumi valges saalis konverentsi vastuvõtt, kus esitleti ka üht tähtpäevaga seotud raamatut, Katalin Kroó eestvedamisel ja toimetamisel ilmunud kogumikku „In Honour of Peeter Torop 60. A Collection of Papers from Young Scholars” (kaastoimetajad Irina Avramets, Géza Kocsis, Mónika Piller, Katre Väli). Peale nimetatud teose anti konverentsiks kogumikuna välja ka ettekannete lühikokkuvõtted, mida täiendavad P. Toropi elulugu ja tööde bibliograafia ning päevakangelast iseloomustav essee Mihhail Lotmanilt.

Konverentsi korraldasid TÜ semiootika osakond ja Eesti Semiootika Selts, toetasid Eesti Teadusfond (grant nr 7594), TÜ filosoofiateaduskond, TÜ filosoofia ja semiootika instituut, Euroopa Liidu Euroopa Regionaalarengu Fond (Kultuuriteooria tippkeskus), Eesti Kultuurkapital, Tartu Kultuurkapital.

ELIN SÜTISTE

LÜHIKROONIKA

- 1. veebruari folkloristide teisipäevaseminaril Kirjandusmuuseumis kõneles Mare Kõiva käsikirjalistest nõia- ja maagiaraamatutest.

- 3.–4. veebruaril toimus Jõgevast eesti folkloristide VI talvekonverents „Pärimus ja internet”. Kahepäevane konverents oli pühendatud interneti uurimisele ja folkloristlikele netiväljunditele, tähistati ka viieteistkümnenda aasta möödumist Eesti esimese ja seni ain-

sa folklooriserveri (Haldja server aadressil <http://www.folklore.ee>) käivitamisest. Konverentsil astusid üles paljud praegu tegutsevad eesti rahvaluuleuurijad Eesti Kirjandusmuuseumist, Tartu Ülikoolist, Tallinna Ülikoolist ja ka üks esineja Eesti Põllumajandusmuuseumist.

- 8. veebruari folkloristide teisipäevaseminaril tutvustas Kadri Tüür failirepositooriumi. Kirjandusmuuseumis

eelmisest kevadest edenenud digiteerimisprojekt „Eesti trükise Punase Raamatu ja eesti kultuuri käsikirjaliste alliktekstide säilivuse ja kättesaadavuse tagamine” on jõudnud sinnamaale, et esialgsel kujul valminud failirepositooriumis leiduvad 105 säiliku digitaalsed tagatis- ja kasutuskopiad.

- 9. veebruaril kõnelesid Tartus Õpetatud Eesti Seltsi koosolekul Kristiina Praakli ja Jüri Viikberg koguteose „Eestlased ja eesti keel välismaal” (2010) saamisloost, selle autoreist ning sisust, puudutasid väliseestlaste keele uurimise nüüdisseisu ning heitsid pilgu tulevikku. Lähemalt võeti kõne alla interdistsiplinaarne uurimisprojekt ELDIA (European Language Diversity for All), mille fookuses on Euroopa soome-ugri vähemus- ja vahendajakeeled.

- 9. veebruaril Eesti Keele Instituudis toimunud seminaril pidas Albert Kampe ettekande eesti ja läti piiblitõlke võrdlusest.

- 15. veebruari folkloristide teispäevaseminaril kõneles Reet Hiemäe teemal „Kommertsmaailma sõnumitoojad. Inglite kujutamine tarbijareklaamides”.

- 16. veebruaril korraldas Hõimuklubi neenetsi õhtu, kus Olev Remsu tutvustas oma raamatut „Minu Neenetsimaa”. Neenetsitest kõneles neenetsi keele uurija, EKI teadur Sven-Erik Soosaar. Esitati filmikatkeid neenetsitest ja kuulati metsaneenetsite kuulsaime poeedi Juri Vella luuletusi.

- 17. veebruaril kuulati Tartus Eesti Akadeemilises Usundiloo Seltsis järjekordset loengut sarjast „Religioonid ja ühiskonnad II”. Aado Lintrop kõneles teemal „Usundid kohtuvad Okunjovos. Üks religioosse sünkretismi näide tänapäeva Venemaal”. Omskist u 250 km põhja pool Tara jõe kaldal asuvast väikesest külast Okunjovost on saanud palverännakute sihtpunkt, kus viivad oma rituaale läbi Šri Babadži jüngrid,

uuspaganad, vanausulised ja õigeusklikud.

- 21. veebruaril korraldasid Eesti Kirjanike Liit ja EÜS Veljesto Tallinna Reaalkoolis Ilmar Mikiveri mälestuseks kirjandusliku pealelõuna „Mees, kes hoidis”. Sõnavõttudega esinesid Ilmar Malin, Tiit Hennoste ja Vello Salo ning Reaalkooli õpilased Kaarel Erik Hunt ja Henri Kuus.

- 23. veebruaril peeti Tartus Akadeemilise Rahvaluule Seltsi kõnekoosolek. Muistendite pildilisest küljest kõneles Eesti Rahvaluule Arhiivi töötaja Mari-Ann Rimmel.

- 24. veebruaril anti üle J. F. Wiedemanni keeleauhind TÜ emeriitprofessorile Tiit-Rein Viitsole, kelle kandidatuuri esitasid Emakeele Selts ja Tartu Ülikool. T.-R. Viitsole otsustati auhind määrata eesti keele kujunemisloo uurimise ning hääliku- ja vormisüsteemi kirjeldamise ja võimalusterohkusele osutamise eest, samuti teravakeelselt otseütleva seismise eest lühimälulisuse vastu eesti keele asjade ajamisel oma riigis ja välismaal, põhimõttekindla keelekorralduse, täpse toimetustöö ja veetleva akadeemilisuse eest.

- 26.–28. veebruarini korraldas Tartu Ülikooli vene kirjanduse õppetool 18. korda rahvusvahelise Juri Lotmani seminari. Tartusse saabus slaviste ja semiootikuid nii Eestist kui ka Saksamaalt, Soomest, Venemaalt ja Ukrainast. Seminari kavas oli 30 ettekannet Juri Lotmani huviorbiiti kuulunud teemadel: teksti poetika ja semiootika, värsiõpetus, kultuurisemiootika, filmisemiootika, intertekstuaalsed ning kirjandusi kõrvutatavad uurimused jm. Mainekate Venemaa teadlaste (Ermitaazi asedirektori Georgi Vilinbahhovi, Moskva professorite Andrei Nemzeri, Oleg Lekmanovi, Fjodor Uspenski jt) kõrval esinesid ka Eesti slavistid.